मधोवृत्तं यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः। त्रिगुणं तद्ग्रन्थियुक्तं वेदप्रवरसम्मितम्। शिरोधरान्नाभिमध्यात् पृष्ठार्द्धपरिमाणकम्। यजुर्विदां नाभिमितं सामगानामयं विधिः। वामस्कन्धेन विधृतं यज्ञसूत्रं बलप्रदम्" कालिकापु०४अ०। "उपवीतमाह गोभिलः "यज्ञोपवीतं कुरुते सूत्रं वस्त्रं वा अपि वा कुशरज्ज्वुमेव"। यज्ञोपवीतं विशिष्टविन्यासधारणकर्मतया कुरुते। किं तत्सूत्रं विशेषयति छन्दोगपरिशिष्टम् "ऊर्द्धन्तु त्रिवृतं कार्य्यं तन्तुत्रयमधोवृतम्। त्रिवृतञ्चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते"। वामावर्त्तवलितं तन्तुत्रयं त्रिगुणं कृत्वा दक्षिणावर्तवलितं कार्य्यम् एवं त्रिवृतं त्रिवृतम् उपवीतं स्यात् एकोग्रन्थिरिति नानात्वनिषेधार्थम्। तथा च बौधायनः "कौषं सूत्रं त्रिस्त्रिवृतं यज्ञोपवीमानाभेः"। कौषं कृमिकोषोद्भवं पट्टसूत्रादिमयमित्यर्थः। सौत्रं कार्पासोद्भवम्। तथाच मनुः "कार्पासमुपवीतं स्यात् विप्रस्योर्द्धवृतं त्रिवृत्। शणसूत्रमयं राज्ञो वैश्यस्याविकसौत्रिकम्"। त्रिस्त्रिवृतमित्युक्तत्वात् मनुवचनेऽपि त्रिवृन्मात्रं त्रिरावृत्तत्वेन विशेष्यम्। यत्तु पैठीनसिवचनम् "कार्पासमुपवीतं षट्तन्तु त्रिवृतं ब्राह्मणस्य। क्षौमं राजन्यस्य आविकं वैश्यस्य"। तन्नवतन्त्वसम्भवे षट्तन्तु विधायकम्। नवतन्तुत्वं व्यक्तमाह देवलः "यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्राणि नवतन्तुभिः। एकेन ग्रन्थिना तन्तुर्द्विगुणस्त्रिगुणोऽथवा"। एकेन ग्रन्थिना युक्त इति शेषः। द्विगुणस्त्रिगुणोऽथ वेति तन्तुवलेन द्विसवो त्रिसवो वा कर्त्तव्यः। द्विसवत्वं त्रिसवत्वासम्भवे। गोभिले वा शब्दो विकल्पार्थः। अपिशब्दो वस्त्रकुशरज्ज्वोः सूत्रानुकल्पत्वप्रदर्शनार्थः। एवकारोऽत्रिसवत्वव्यवच्छेदार्थः। द्वितीयो वाशब्दोऽनुक्तमौञ्जवालादिसमुच्चयार्थः। तथा च निगमपरिशिष्टम् "वाससा यज्ञोपवीतानि कुरुते तदभावे त्रिवृता सूत्रेण कुशमुञ्जवालप्रतिसवरज्जुभिर्वा। वालोऽत्र गोवालः यथाह देवलः "कार्पासक्षौमगोवालवररज्जुतृणोद्भवम्। सदा सम्भवतो धार्य्यमुपवीतं द्विजातिभिः"। तदभाव इतिकरणाद्वस्त्राभावे कुशरज्जुभिरिति बोद्धव्यम्"। श्रा०वि०।

यज्ञाङ्ग पु० यज्ञस्याङ्गं साधनत्वेनास्त्यस्य अच्। १यज्ञोडुम्बरे अमरः। २खदिरे राजनि०। ३ब्रह्मयष्टिकायाञ्च शब्दच०। ते हि समित्पत्रादिना यज्ञं सम्पादयन्ति। ४सोमवल्ल्यां स्त्री राजनि० टाप्। ६त०। ५यागाङ्गमात्रे न०।

यज्ञान्त पु० ६त०। १अवभृथे यज्ञसमाप्तौ स्नानादिक्रियाभेदे २यज्ञशेषे च हेम०।

यज्ञायज्ञीय न०यज्ञायज्ञा इत्यनेन शब्देन युक्तायामृचि गेयम् छ। १अग्निष्टोमे गेये सामभेदे ताण्ड्य० ब्रा० ४।३।२० ज्योतिष्टोमे गेये २सामभेदे च सा०स०भा०उपोद्घाते।

यज्ञिक पु० यज्ञः यज्ञाङ्गं साध्यत्वेनास्त्यस्य ठन्। पलाशे जटा०। तत्समिदादिभिर्हि यज्ञोविष्पाद्यते।

यज्ञिय त्रि० यज्ञाय हितः घ। १यज्ञकर्म्मयोग्ये अमरः। २द्वापरयुगे पु० त्रिका०।

यज्ञियदेश पु० कर्म०। यज्ञकर्मयोग्यदेशे "कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः। स ज्ञेयो यज्ञियोदेशः" मनूक्ते देशे। [राजनि०।२यागसम्बन्धिनि त्रि०।

यज्ञीय पु० यज्ञाय हितः तस्येदं वा छ। १यज्ञोडुम्बरे

यज्ञीयब्रह्मपादप पु० कर्म०। विकङ्कतवृक्षे (वइँचि) राजनि०। "वैकङ्कतीं स्रुवमादत्ते" इति श्रुतौ तदीयस्रुवविधानात् तस्य तथात्वम्।

यज्ञेश्वर पु०यज्ञस्य प्रवर्त्तयिता ईश्वरः। विष्णौ। [यज्ञके त्रि०

यज्ञेष्ट न० ७त०। १दीर्घरोहिततृणे राजनि०। ६ब०। २इष्ट०

यज्ञोडुम्बर पु० यज्ञार्थं उडुम्बरः। स्वनामख्याते वृक्षे शब्दर०

यज्ञोपवीत न० यज्ञेन संस्कृतमुपवीतम्। यज्ञसूत्रे उपनयनसंस्कारेण पवित्रीकृते त्रिवृति ऊर्द्धवृते वामस्कन्धात् दक्षिणकुक्षितो लम्बमानतया धृते सूत्रभेदे। यज्ञसूत्रशब्दे दृश्यम्। [२विष्णौ च यज्ञपदिशब्दे दृश्यम्।

यज्वन् पु० यज-भूते क्वनिप्। विधानेन १कृतयागे अमरः।

यत ताडने उपस्करे च चु० स० सेट्। यातयति। अयीयतत् त। निर्+परीवर्त्ते प्रतीरूपशोधने च।

यत यत्ने भ्वा० आत्म० अक० सेट्। यतते अयतिष्ट ईदित् निष्ठायामनिट् यत्तः।

यतम त्रि० एषां मध्ये यः यद्+डतमच्। एषां मध्ये यइत्यर्थे। [यइत्यर्थे।

यतर त्रि०। अनयोर्मध्ये यः यद्+डतरच्। अनयोर्मध्ये

यतस् अव्य० यद्+तसिल्। "यस्मादित्यर्थे।

यति पु०यतते मोक्षाय यत-इन्। १परिव्राजके संन्यासिनि अमरः। यम्यते जिह्वा यत्र यम-क्तिन्। २छन्दोग्रन्थविख्याते जिह्वाया २विश्रामस्थाने उच्चारणकालविच्छेदे स्त्री। सा च "क्वचित् छन्दस्यास्ते यतिरभिहिता पूर्वकृतिभिः पदान्ते सा शोभां व्रजति पदमध्ये त्यजति च" इत्याद्युक्त्या सुप्तिङन्तपदान्ते एव छन्दोग्रन्थानुसारेण जिह्वाया